

УДК 316.62

Коробка Лариса Миколаївна,

канд. психол. наук, с.н.с.,

завідувач лабораторії психології мас і спільнот

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-9306-0624

larisakorobka@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА СТИГМАТИЗОВАНИХ МЕНШИН: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

За результатами узагальнення і систематизації даних теоретичного та емпіричного вивчення проблеми обґрунтовано концептуальні засади дослідження проблеми стигматизації осіб, груп, меншин у сучасному суспільстві із застосуванням технологічного підходу до проблеми соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації у різних суспільних та освітніх середовищах. Зміст технологій соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин специфіковано в контексті розуміння стигматизації як складного і неоднорідного феномену, що розгортається в часі, проявляється у ситуаціях соціальної взаємодії та визначається і як процес, і як стан, що виражає одночасно причину, результат і його наслідок. Уточнено перелік найбільш стигматизовуваних в українському суспільстві меншин і перелік психологічних чинників стигматизації та умов її виникнення і поширення.

Представлено розуміння змісту технології соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин та способів її реалізації на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях на основі підбору (залежно від специфіки цільових груп) форм, технік, методів, прийомів, засобів, та впливів, спрямованих на підвищення толерантності, активізацію механізмів емпатії та рефлексивності, підвищення соціальної активності представників стигматизовуваних меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття.

Визначено напрямки застосування технології підтримки, в залежності від цільових груп: профілактика та подолання упереджень, домінуючих в суспільстві, підвищення толерантності (реалізація програм дестигматизації через систему освіти та ЗМІ); підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби (програми підвищення кваліфікації, семінари, тренінги); соціальна та психологічна робота фахівців з людьми, що стали об'єктом упереджень та їх найближчим оточенням (підвищення самооцінки стигматизовуваних осіб, корекцію атрибутивного стилю, що забезпечує їх успішну адаптацію в умовах стигматизації).

Ключові слова: стигма, стигматизація, стигматизовувані меншини, технологічний підхід, технологія, соціально-психологічна підтримка.

Korobka Larysa

PhD in Psychology, Associate Professor, senior research associate,

Head of the Laboratory of Masses and Communities Psychology

Institute for Social and Political Psychology

the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9306-0624
larisakorobka@gmail.com

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF STIGMATIZED MINORITIES: A TECHNOLOGICAL APPROACH

According to the generalized and systematized results of theoretical and empirical study of the problem, the conceptual foundations for the study of persons, groups and minorities stigmatization in modern society are grounded with the application of technological approach to the problem of social and psychological support of minorities' representatives experiencing stigmatization in different social and educational environments. The content of technologies of social and psychological support of stigmatized minorities is specified in the context of understanding stigma as a complex and heterogeneous phenomenon that unfolds over time, manifests itself in situations of social interaction and is defined as both a process and a state that expresses both cause, result and its consequences. The list of the most stigmatized minorities in Ukrainian society and the list of psychological factors of stigmatization and conditions of its occurrence and distribution are specified.

Understanding the content of technology for social and psychological support of stigmatized minorities and ways of its realization at the cognitive, emotional and behavioral levels on the basis of selection (depending on the specificity of the target groups) of forms, techniques, methods, means and influences aimed at enhancing tolerance, actualization of empathy and reflexivity mechanisms, increasing the social activity of representatives of stigmatized minorities and improving their social well-being.

The directions of the support technologies application, depending on the target groups, are defined: prevention and overcoming of prejudices prevailing in the society, increase of tolerance (implementation of destigmatization programs through the education system and the media); enhancement of professional competence of specialists in the system of social and psychological service (training programs, seminars etc.); social and psychological work of specialists with people who have become the object of prejudice and their close social environment (increase of stigmatized persons' self-esteem, correction of attributive style, which ensures their successful adaptation in conditions of stigmatization).

Key words: stigma, stigmatization, stigmatized minorities, technological approach, technology, social and psychological support

Постановка проблеми. Питання дотримання прав людини, забезпечення рівного підходу і відсутність дискримінаційних практик є важливим інструментом підтримання порозуміння, консолідації і забезпечення якісних змін у нашій країні. Сприяння взаєморозумінню та повага до інакшості і розмаїття, а також протидія будь-яким формам нетерпимості, стигматизації та дискримінації мають постати пріоритетом розвитку українського суспільства на шляху євроінтеграції та прагнення до європейських цінностей.

Слід зазначити, що дослідження проблеми стигматизації потребує зосередження не лише на поглибленні соціально-психологічних уявлень про стигматизацію в

сучасному суспільстві та складностях цього процесу, а й пошуку ефективних технологій соціально-психологічної підтримки стигматизованих меншин у різних суспільних та освітніх середовищах, що й постало завданнями дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот за темою «Технології соціально-психологічної підтримки стигматизованих меншин».

Вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки стигматизованих меншин, спрямованих на активізацію індивідуальних і колективних зусиль із підвищення толерантності, подолання негативних проявів стигматизації та їхнє впровадження постане важливим підґрунтям для позитивних змін громадської думки щодо стигматизованих меншин, покращення соціального самопочуття представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, а також для підвищення готовності педагогів та психологів до роботи з представниками цих меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Проблема стигматизації постає в полі зору представників різних наук – філософії, соціології, антропології, криміналістики, педагогіки, теорії комунікації та соціальної психології (Н. Белоносова, І. Бовіна, Дж. Брюс, Г. Бурковський, І. Галецька, І. Гурович, Т. Злобіна, Г. Кравченкова, Р. Клек, А. Криф, Б. Лінк, Т. Липай, Т. Марцинюк, Ю. Сироткін, М. Стефен, І. Федорович, Дж. Фелан, Т. Хазертон, М. Хебл, Дж. Халл, М. Чутора та ін.).

В дослідженнях представлено аналіз феномену «стигми» та «стигматизації» (Г. Беккер, П. Бірнет, І. Бовіна, І. Галецька, І. Гофман, Г. Кравченкова); джерел стигматизації (Р. Хагхайгат, М. Чутора) та її змістових характеристик (С. Богомаз, І. Гоффман); типів стигми, її компонентів та рівнів (Н. Белоносова, А. Ватсон, П. Керріган, Дж. Прайор, Дж. Рідер, Ю. Смірнова, А. Фінзен). Низку досліджень присвячено вивченню стигматизації як засобу маніпулювання в медіа (О. Бережна, М. Смирнова), стигматизації в освітньому середовищі (С. Богомаз, Ю. Клейберг, Т. Липай, А. Прокофьева), стигматизації в професійній сфері (Г. Кравченкова) та ін.

Феномен стигматизації в останні роки активно досліджується в контексті проблеми ставлення суспільства до осіб із проблемами психічного здоров'я та недопустимості стигматизації таких осіб (Г. Бурковський, І. Влох, І. Галецька, Л. Животовська, О. Коцюбинський, О. Осокіна, М. Чутора); поширення епідемії СНІДу та реалізацією програм щодо надання допомоги особам із позитивним ВІЛ-статусом (О. Бородкіна, І. Гурович, М. Кабанов); ставлення суспільства до різних соціальних груп, що мають вірус імунодефіциту (Л. Амджадін, Н. Белоносова, О. Бородкіна, М. Касянчук, О. Трофименко, Ю. Привалов, Ю. Саенко); стигматизації представників ЛГБТ-спільноти (А. Зінченков, Т. Злобіна, І. Кон, А. Кравчук, Т. Марцинюк, С. Шеремет, Г. Негек, С. Шорр), а також проблеми дискримінації різних груп меншин у сфері освіти – ромів як специфічної етнічної групи (С. Пономарьов, І. Федорович), дітей з особливими потребами (С. Бразевич, А. Дакал, С. Литовченко, А. Сидорова, Ю. Смирнова Н. Софій); дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Л. Артюшкіна, О. Потопахіна).

Водночас, серед **нерозв'язаних проблем** залишаються проблеми соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах та розробки технологій такої підтримки. Невирішеність проблеми соціально-психологічної підтримки осіб, які підпадають під дію феномена стигматизації та категоризуються як ненормальні й зайві для суспільства є одним із тих чинників, який змушує нас звернутися до аналізу феномену

стигматизації та дає підстави вважати, що комплекс технологій, спрямованих на підвищення толерантності, активізацію механізмів емпатії та рефлексивності; підвищення соціальної активності представників стигматизовуваних меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття може сприяти запобіганню стигматизації та подоланню її негативних наслідків.

Мета статті. Обґрунтувати теоретичні засади дослідження проблеми стигматизації та застосування технологічного підходу до соціально-психологічної підтримки представників стигматизовуваних меншин та підвищення толерантності до інакшості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз проблеми засвідчує наявність різних теоретичних підходів до пояснення феномена стигматизації та його передумов: теорія міжгрупових суперечностей (Д. Кемпбелл, М. Шеріф), соціального впливу (С. Левін, Г. Олпорт, Ф. Пратто, Дж. Сіданіус), «цапа відбувайла» (Т. Дуглас), «авторитарної особистості» (Т. Адорно) та ін. В рамках комунікаційного напрямку дослідження процесу стигматизації представлено в роботах Г. Кравченкової, Г. Свистунової та ін.

Стигматизація розглядається науковцями як негативне виділення індивіда або соціальної групи за будь-якою ознакою з наступним стереотипним набором соціальних реакцій на даного індивіда (чи представників даної соціальної групи) (Н. Доній, О. Коцюбинський, О. Романчук, А. Фінзен, В. Blaine, А. Crisp, R. Haghightat, А. Jacoby).

Дослідниками аналізуються чинники походження стигматизації – конституційні, психологічні, економічні та еволюційні, які переплітаються між собою, частково збігаються та часто взаємодіють (Haghightat, 2001); виокремлюються види соціальної стигматизації – культурна стигматизація (соціальні ярлики, укорінені в культурі держави або світовій культурі), інституційна стигматизація (законодавчо закріплена стигматизація), особиста (або внутрішня) стигматизація, як упередження проти себе самого (Смирнова, 2009, с.71).

Одним із напрямів дослідження проблеми стигми і стигматизації є аналіз і співвіднесення понять «стигма» та «стереотип». Стигма визначається як ярлик, який «наклеюється» на людину, приписуючи їй певні негативні якості і виступаючи основою для формування стереотипу, при цьому авторка особливо наголошує на тому, що ярлик, який був колись «наклеєний», істотним чином впливає на всі подальші ситуації соціальної взаємодії і позбавитись від нього виявляється досить складно (Jacoby, 2005). Стверджується, що стигма, носієм якої є індивід, призводить до того, що соціальним оточенням людина починає оцінюватися виключно як представник стигматизованої соціальної групи, тобто в координатах існуючих щодо цієї групи стереотипів, натомість всі індивідуальні характеристики особистості, в тому числі й ті, що суперечать стереотипу, ігноруються (Blaine, 2007).

Вивчаючи стигматизацію в професійній сфері, Г. Кравченкова зазначає, що стигма – це властивість, на підставі якої конструюється негативний стереотип та зауважує, що усі стигми, як правило, носять характер стереотипу, але не всі стереотипи стигматизовані. Стереотипи – це результат вибіркового сприйняття, відповідно до якого люди розподіляються за категоріями, при цьому відмінності між групами («ми і вони») перебільшуються з метою нівелювання відмінностей всередині цих груп (Кравченкова, 2010, с. 61). Отже стигма, в широкому розумінні, – включає в себе всі негативні стереотипи по відношенню до представників певної соціальної групи та спричинені цими стереотипами вчинки й, зокрема дискримінацію, як найбільш явне та жорстке порушення прав носіїв стигми.

Коли йдеться про виникнення стигми, дослідниками зазначається, що суспільство встановлює способи категоризації людей і визначає набір якостей, які вважаються нормальними і природними для кожної категорії. Так для створення соціальної стигми, як вказує О. Бережна, необхідна або одна якість, яка вважається показовою, або набір якостей, які приписуються на підставі наявності першої. Нею визначаються умови за яких виникає та розвивається процес стигматизації в соціальних спільнотах: наявність в соціальній спільноті фіксованих установок щодо певного типу поведінки її членів на основі цінностей прийнятих у суспільстві за норму; очікування від індивіда типового для даної спільноті поведінки; виділення індивіда в особливу соціальну групу на основі особливостей його уяви, мислення і поведінки, які не збігаються зі стереотипами спільноти; нав'язування індивіду стигматизованої поведінки, характерної для певної соціальної групи; прийняття індивідом стереотипів стигматизованої поведінки; формування в індивіда внутрішніх стигматизованих установок на власну поведінку; прояв з боку індивіда стигматизованих стереотипних реакцій відхиленої поведінки (Бережна, 2015).

Отже стигматизація припускає узагальнення і перенесення «негативної» якості, невміння чи відсутності чогось в окремих представників на всіх членів групи, а її наслідками є упередження, дискредитація, приниження та дискримінація. Водночас, стигматизація може призводити до того, що відхилення закріплюються і саме стигма, в подальшому, стає основою демонстрації небажаної поведінки.

Слід зазначити, що найактивніше проблема стигматизації досліджується відносно психічно хворих осіб (Бовина, & Якушенко, 2015; Link & Phelan, 2001) та осіб з ВІЛ (Белоносова, 2011; Хрянин, 2019). На прикладі дослідження таких осіб науковцями Н. Белоносовою, М. Чуторою, Р. Brouard, В. Link, J. Phelan також описується явище самостигматизації, яке включає в себе почуття сорому і очікування хворим дискримінаційних заходів, пов'язаних із захворюванням (Белоносова, 2011; Link & Phelan, 2001). Відповідно, для успішної дестигматизації слід проводити роботу не лише з упередженнями стигматизаторів, а й з надання психосоціальної підтримки стигматизованому суб'єкту, а також власна внутрішня робота стигматизованої особи із подолання самостигматизації.

Стигматизоване сприйняття представників певної соціальної групи, як правило, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії (міжособистісної або міжгрупової) (Смирнова, 2009; Link & Phelan, 2001). Науковці акцентують увагу на міжособистісних детермінантах стигматизації, яку розглядають в структурі упереджень та зазначають, що явище стигматизації нерозривно пов'язане із упередженнями, які можуть виступати і в якості передумов стигматизації, і в якості її результату, та слугують цілям раціоналізації, виправдання негативних почуттів і негативної поведінки до стигматизовуваних осіб або груп (Смирнова, 2005; 2009). Отже поширені в тому чи іншому соціальному середовищі упередження і забобони зумовлюють те, які якості об'єкта виступатимуть передумовами стигматизації.

Дослідниками було запропоновано термін «стигматизована група» для позначення групи людей, по відношенню до яких діють соціальні упередження (Смирнова, 2005). Для виявлення найбільш стигматизовуваних в українському суспільстві груп нами було проведено *пілотне дослідження* (392 респонденти) за допомогою шкали соціальної дистанції Е. Bogardus (за Н. Паніною та Є. Головахною). За результатами цього опитування було встановлено, що до таких груп відносяться: особи з фізичною та/або психічною інвалідністю; представники маргінальних груп (жебраки, бомжі); особи із хімічними залежностями (алко- та наркозалежні); представники сексуальних меншин (гомосексуали, лесбійки, трансгендери); особи, які живуть з ВІЛ; роми; колишні засуджені.

Отже, як показує аналіз досліджень, стигма визначається як соціальний атрибут, що дискредитує людину або групу, як ознака зневаги чи недовіри, яка відділяє людину від інших (Александров 2006, с. 42), а стигматизація – як акт «таврування», навішування ярлика, упередження, установки по відношенню до носія ярлика (Янчук, 2005, с. 689). Водночас, в цьому понятті, як зазначають дослідники, є ще й інше значення – це стан стигматизованості. Відповідно, стигматизація виражає одночасно сам процес, його причину, результат, і наслідок цього процесу (Вугне, 2000). Проте, слід зазначити, що яким би не було визначення стигми, вона, так чи інакше, призводить до негативних переживань – почуття сорому, провини, самотності, до відторгнення в сім'ї, соціального відторгнення та до дискримінації.

Теоретичний аналіз проблеми стигматизації дав підстави для розгляду стигматизації як складного і неоднорідного феномену, що має зміст, розгортається в часі, проявляється у ситуаціях соціальної взаємодії; визначається і як процес необґрунтованого приписування («приклеювання» стигми) людині чи групі людей тих чи інших негативних соціальних якостей, виходячи з наявності у неї/них певних особливостей, і як стан стигматизованості, тобто як такий, що виражає одночасно сам процес, його причину, результат і його наслідок. Спираючись на роботу І. Гоффмана «Стигма: Нотатки про управління зіпсованої ідентичністю» (Гоффман, 1963), можна визначити такі змістовні характеристики стигматизації, як: наявність певної властивості, яка вказує на неповноцінність, зіпсованість, небезпеку чи слабкість індивіда в порівнянні з іншими людьми; дискримінація по відношенню до стигматизованих, яка виправдовується спеціальною ідеологією; інтеріоризація стигми, яка виражається в почуттях сорому, ненависті до себе і самоприниження; спроби носія стигми виправити свій недолік або отримання вторинної вигоди від нього; недовірливість, пригніченість, ворожість, занепокоєння і розгубленість як результати незадоволеності потреби в соціальному прийнятті у стигматизовуваних осіб; патологічна незручність взаємодії зі стигматизованим; тенденція створювати групи, члени яких пов'язані з певною стигмою; іррадіація стигми, її поширення на людей з найближчого оточення стигматизованого; спроби оточуючих демонструвати видимість «прийняття» стигматизовуваних.

Слід зазначити, що різноманітні психологічні визначення стигми так чи інакше припускають, що стигма спричиняє знецінення особистості. Стигматизація як негативне виділення індивіда або соціальної групи за будь-якою ознакою з наступним стереотипним набором соціальних реакцій на них, як зазначають дослідники, постає одночасно і показником неблагополуччя особистості, і перешкодою для сприятливого особистісного розвитку як тих, хто стигматизує, так і стигматизовуваних (Н. Доній, М. Кабанов) та застерігають, що стигматизація є дуже небезпечною як для окремих осіб, так і для соціального простору, адже не тільки загрожує суспільній моралі та гуманним соціальним установкам, але є також детермінантою напруження в середині цього простору (Доній, 2016).

Отже, необхідність протидії будь-яким формам нетерпимості, дискримінації, стигматизації та важливість сприяння взаєморозумінню та повага до інакшості і розмаїття, показують важливість вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників стигматизовуваних меншин та підвищення толерантності в різних суспільних та освітніх середовищах.

У вирішенні питання соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах та підвищення в суспільстві толерантності до інакшості, вважаємо за доцільне використання технологічного підходу.

Технологічний підхід є однією з провідних ознак діяльності людини в різних сферах. Під технологізацією розуміється процес використання технологій в тій чи

іншій сфері діяльності. Технологічність, як зазначено В. Демідовою, стає домінуючою характеристикою сучасної діяльності людини, що означає перехід на якісно вищий ступінь ефективності, оптимальності, наукоємності порівняно з традиційним рівнем (Демидова, 2007, с. 28). На важливість і актуальність використання соціальних та соціально-психологічних технологій наголошується в роботах Є. Доценко, Н. Зимівець, Л. Карамушки, В. Панка, І. Петренко, О. Пометун, Т. Піроженко, Т. Титаренко, вироблення яких може здійснюватися на основі різних парадигм – системної, за якою технологія аналізується як система; діяльнісної, за якою технологія розглядається як діяльність; та на основі управлінської парадигми - що дозволяє розглядати технологію як процес управління.

Основне призначення технологічного підходу в контексті нашого дослідження полягає в розробці (проектуванні) і впровадженні технологій, спрямованих на вирішення проблем стигматизації та підвищення толерантності до інакшості у різних суспільних та освітніх середовищах. В цьому контексті ми спираємось на розуміння технології як виваженої системи того, як та яким чином мета втілюється в конкретний різновид продукції або її складову частину та вважаємо, що технологія дає відповідь на те, як, яким чином (сукупністю методів, прийомів, засобів, впливів) досягти поставленої мети (Карамушка, 2005; Панок, 2016; Титаренко та ін., 2019).

Саме через технологію більш повною мірою, як стверджується науковцями, практична психологія виступає джерелом нових знань для наукової психології, і джерелом методичного забезпечення для психологічної практики (Панок та ін., 2016). Психологічна технологія, як зазначає В. Панок, постає в якості основної методологічної одиниці практичної психології. Вона визначається як система взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, методик та процедур, спрямованих на внесення змін у поведінку, ставлення та соціальні орієнтації особистості, перетворення предмету психологічної практики, досягнення конкретного, наперед заданого кінцевого результату. (Панок, 2011, с.13-14.).

Основними ознаками психологічної технології, як зазначається в дослідженнях, є те, що вона завжди спрямована на зміну поведінки людини, її настроїв, ставлень, мотивів, цінностей тощо; зорієнтована на вирішення (розв'язання) конкретної життєвої проблеми людини або групи людей, на аналіз та врахування конкретного соціального і природного контексту (життєвої ситуації), в якому вони перебувають; передбачає наявність конкретної мети, деталізованого образу кінцевого результату та цілей, взаємозв'язок і взаємообумовленість складових технології та діагностичних, формуючих (коригуючих) і оцінних складових та ін. (Панок та ін., 2016, с. 41-42).

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження *технологію соціально-психологічної підтримки* визначаємо як сукупність форм, технік, методів, прийомів, засобів, впливів, що використовуються для надання такої підтримки (залежно від специфіки цільових груп) із врахуванням когнітивних, афективних та поведінкових компонентів ставлення до представників цих груп та їхньої взаємодії із соціальним оточенням.

Про необхідність соціально-психологічної підтримки осіб в складних життєвих ситуаціях, в кризових умовах задля захисту і збереження психосоціального благополуччя наголошується в усіх зарубіжних рекомендаціях і протоколах. Відповідно до рекомендацій Міжвідомчого постійного комітету (МПК) з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій ми вважаємо, що така підтримка є важливою складовою роботи з особами, які на собі відчули наслідки стигматизації та може бути представлена як багаторівнева, де за основу постає забезпечення базових потреб – перш за все безпеки, над якою надбудовуються відповідно підтримка сім'ї (активізація та використання її підтримуючого потенціалу) і

спільноти (ресурс спільноти із підвищення толерантності до проявів інакшості), перша соціально-психологічна допомога (сфокусована неспеціалізована підтримка); спеціалізована (психологічна або психіатрична) допомога (Керівництво МПК...,2017, с.23). Організація такої підтримки дозволить ефективно протистояти негативному впливу стигматизації в суспільстві та сприяти збереженню та відновленню благополуччя осіб, які на собі відчувають наслідки стигматизації.

В залежності від спрямованості технологій – чи на роботу із оточенням, чи із представниками стигматизовуваних меншин, така підтримка матиме певну специфіку. Надання такої підтримки, в залежності від спрямованості технологій на роботу із оточенням, із спільнотою, *передбачатиме*: визначення способів активізації індивідуальних і колективних зусиль із подолання негативних проявів стигматизації та її наслідків, сприяння взаєморозумінню і поваги до інакшості і розмаїття, підвищення толерантного ставлення до проявів інакшості, залучення ресурсу медіа для підвищення психологічної грамотності населення. В залежності від спрямованості технологій на роботу із представниками стигматизовуваних меншин, надання такої підтримки передбачатиме: *проведення консультаційної та психокорекційної роботи* із підвищення рівня життєстійкості, психологічної пружності, комунікативності, налагодження позитивних стосунків з оточенням, підвищення соціальної активності представників меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття; *апробацію прийомів* відновлення самоефективності, активізації адаптаційних можливостей, надання само- і взаємодопомоги.

В залежності від цільових груп можна також говорити про можливі *напрямки* застосування технологій соціально-психологічної підтримки: профілактика та подолання упереджень, домінуючих в суспільстві, підвищення толерантності (реалізація програм дестигматизації через систему освіти та ЗМІ); підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби (програми підвищення кваліфікації фахівців, семінари, тренінги); соціальна та психологічна робота фахівців з людьми, що стали об'єктом упереджень та їх найближчим оточенням (підвищення самооцінки стигматизовуваних осіб, корекцію атрибутивного стилю, що забезпечує їх успішну адаптацію в умовах стигматизації).

Практична/соціальна значущість дослідження. Вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації, технологій підвищення толерантності до інакшості та їхнє впровадження постануть важливим підґрунтям для позитивних змін громадської думки щодо стигматизовуваних меншин, забезпечення рівних можливостей та покращення соціального самопочуття представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах в суспільстві; а також сприятиме підвищенню готовності педагогів та психологів до роботи з представниками цих меншин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтування теоретичних засад дослідження проблеми стигматизації осіб, груп, меншин у сучасному суспільстві дозволило визначити стигматизацію як складний і неоднорідний феномен, що розгортається в часі, проявляється у ситуаціях соціальної взаємодії та розглядати її і як процес, і як стан, що виражає одночасно причину, результат і його наслідок. У вирішенні питання соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, вважати за доцільне використання технологічного підходу, спираючись на розуміння технології як способу реалізації такої підтримки на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях на основі підбору (залежно від специфіки цільових груп) форм, технік, методів, прийомів, засобів, та впливів, спрямованих на підвищення толерантності до інакшості, посилення

індивідуальної і колективної рефлексивності; підвищення соціальної активності представників стигматизованих меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття.

Важливість вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників стигматизованих меншин в різних суспільних та освітніх середовищах визначається необхідністю протидії будь-яким формам нетерпимості, дискримінації, стигматизації й сприяння взаєморозумінню та повага до інакшості і розмаїття. В залежності від спрямованості технологій (чи на роботу із оточенням, чи із представниками стигматизованих меншин) визначатиметься специфіка соціально-психологічної підтримки; в залежності від цільових груп – напрямки їх застосування (профілактика та подолання упереджень, домінуючих в суспільстві; підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби; підтримка осіб, що стали об'єктом упереджень та їх найближчого оточення).

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні упереджень та стереотипів відносно певних стигматизованих груп та рівня толерантності до таких груп в освітньому середовищі; у визначенні змісту соціально-психологічних засобів щодо протидії стигматизації в освітньому середовищі та особливостей їх реалізації на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях залежно від специфіки цільових груп.

Список використаних джерел

- Александров, А.А. (2006) Стигматизация в наркологии. *Медицинская панорама*, 6, 42-46.
- Белоносова, Н.А. (2011) Деякі аспекти стигматизації та дискримінації людей, що живуть з ВІЛ/СНІД. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, 27, 225–226.
- Бережна, О.О. (2015) Проблема політичної коректності та стигматизації в сучасній англійській суспільно-політичній літературі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. – Серія «Філологічна», 59, 23-26.
- Бовина, И. Б, & Якушенко, А. В. (2015). Стигматизация психически больных людей и борьба с ней: социально-психологическое измерение проблемы. *Вестник РУДН. Серия «Педагогика и психология»*, 2, 14–23.
- Гоффман, И. (1963). *Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью*. Взято з <http://ecsocman.edu.ru/text/17687311/>.
- Демидова, В.Г. (2007) *Прогностичний компонент у професійній діяльності педагога: навч.-метод. посібник*. Одеса: ПНЦ АПН України – МП Черкасов.
- Доній, Н. Є. (2017) Стигматизація осіб, які оступилися: питання новітнього часу. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*, 2, 93-100.
- Керівництво МПК із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (2017). *Міжвідомчий постійний комітет (МПК) (2007)*. К. : Пульсари.
- Кравченкова, Г.М. (2010) Стигматизація професій як проявлення кризової свідомості українців. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, 25, 112-115.
- Панок, В.Г. (2011) *Теоретико-методичні засади розвитку практичної психології в Україні*. (Автореф. дис. доктора психол. наук). Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, Київ.
- Панок, В.Г. (наук. ред.), Обухівська, А.Г., Острова, В.Д. та ін. (2016). *Психологічна служба : підручник*. Київ : Ніка-центр.
- Смирнова, Ю.С. (2005) Структурно-содержательные характеристики предубеждений к стигматизированным группам. *Современные психологические*

технологии влияния на личность. Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 133–142.

Смирнова, Ю.С. (2009) *Предубеждения студентов в отношении представителей стигматизированных групп*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Белорус. госуд. ун-т, Минск.

Титаренко, Т. М., Дворник, М. С., Климчук, В. О., Лазоренко, Б. П., Ларіна, Т.О., Мирончак, К. В., Савінов, В. В. (2019). *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Карамушка, Л.М. (наук. ред.), Зайчикова, Т.В., Винославська О.В. та ін. (2005). *Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти*. К. : Фірма «ІНКОС».

Хрянин, А. А., Решетников, О. В., Бочарова, В. К., Шпикс, Т. А., Русских, М. В., Евстропов, А. Н., & Маринкин, И. О. (2019). Стигма и дискриминация в отношении людей, живущих с ВИЧ: взгляд студентов-медиков. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87.

Янчук, В.А. (2005) *Введение в современную социальную психологию*. Минск: АСАР.

Byrne, P. (2000) Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65-72.

Blaine, B., Kimberly, J. & McClure Brenchley (2017). *Understanding the Psychology of Diversity*. SAGE Publications Ltd.

Jacoby, A. (2005) Epilepsy and social identity: the stigma of a chronic neurological disorder. *The Lancet Neurology*, 4.3, 171–178.

Link, B. G. & Phelan, J. C. (2001) Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.

Haghighat, R. A. (2001) Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215.

References

Aleksandrov, A.A. (2006) Stigmatizaciya v narkologii [Stigma in narcology]. *Medicinskaya panorama* [Medical panorama], 6, 42-46. (in Russian)

Byelonosova, N.A. (2011) Deyaki asprktu stugmatuzacii lyudey, wo chivyt' z VIL/SNID [Some aspects of stigma and discrimination against people living with HIV/AIDS] *Visnik Kharkivskogo National'noho Universitety Journal im. V.N. Karazina*. [Bulletin of Kharkiv National University. VN Karazin: a collection of scientific works], 27, 222–226. (in Ukrainian)

Berezhna, O.O. (2015) Problema politichnoyi korektnosti ta stigmatizaciyi v suchasnij anglomovnij suspilno-politichnij literaturi [The problem of political correctness and stigma in contemporary English-language socio-political literature]. *Naukovi zapiski Nacionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya»*. – *Seriya «Filologichna»* [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy], 59, 23-26. (in Ukrainian)

Bovina, I. B., & Yakushenko, A. V. (2015). Stigmatizatsiya psikhicheski bolnykh lyudey i borba s ney: sotsialno-psikhologicheskoye izmereniye problemy [Stigmatisation of Mentally Ill People and Their Destigmatisation: Social-Psychological Dimension]. *Vestnik RUDN. Seriya «Pedagogika i psihologiya»* [RUDN Journal of Psychology and Pedagogics], 2, 14– 23. (in Russian)

Goffman, I. (1963). *Stigma: Zametki ob upravlenii isporchennoy identichnostyu* [Stigma: notes on the management of spoiled identity]. N.Y.: Prentice – Hall. Retrieved from <http://ecsocman.edu.ru/text/17687311/>. (in Russian)

Demidova, V.G. (2007) *Prognostichnij komponent u profesijnij diyalnosti pedagoga : navch.-metod. Posibnik* [Predictive component in teacher's professional activity: teaching-method. manual]. Odesa : PNC APN Ukrayini – MP Cherkasov [Odessa: PNC of APS of Ukraine - Cherkasy MP]. (in Ukrainian)

Donij, N. Ye. (2017) Stigmatizaciya osib, yaki ostupilisya: pitannya novitnogo chasu [Stigmatization of distressed people: the issue of modern times]. *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Filosofiya* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy], 2, 93-100. (in Ukrainian)

Kerivnictvo MPK iz psihichnogo zdorov'ya ta psihosocialnoyi pidtrimki v umovah nadzvichajnoyi situaciyi (2017). Mizhvidomchij postijnij komitet (MPK) (2007) [IPC Mental Health and Psychosocial Support Emergency Management]. K. : Pulsari [K.: Pulsari]. (in Ukrainian)

Kravchenkova, G.M. (2010) Stigmatizaciya profesij yak proyavlennya krizovoyi svidomosti ukrayinciv [Stigmatization of professions as a manifestation of the crisis consciousness of Ukrainians]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu im. V.N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University. VN Karazin], 25, 112-115. (in Ukrainian)

Panok, V.G. (2011) Teoretiko-metodichni zasadi rozvitku praktichnoyi psihologiyi v Ukrayini [Theoretical and methodological foundations of the development of practical psychology in Ukraine]. (Avtoref. dis. doktora psihol. nauk) [The abstract of the dissertation of the doctor psychol. of sciences]. *Institut psihologiyi imeni G.S.Kostyuka NAPN Ukrayini, Kiyiv* [GS Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv]. (in Ukrainian)

Panok, V.G. (nauk. red.), Obuhivska, A.G., Ostrova, V.D. ta in. (2016). *Psihologichna sluzhba : pidruchnik* [Psychological service: a textbook]. Kiyiv : Nika-centr [Kiev: Nika Center]. (in Ukrainian)

Smirnova, Yu.S. (2005) Strukturno-soderzhatelnye karakteristiki predubezhdenij k stigmatizirovannym gruppam [Structurally meaningful characteristics of prejudice towards stigmatized groups]. *Sovremennye psihologicheskie tehnologii vliyaniya na lichnost* [Modern psychological technologies of influence on the individual.]. Vitebsk: Izd-vo UO «VGU im. P.M. Masherova» [Vitebsk: Publishing House UO «VGU them. P.M. Masherova »], 133–142. (in Russian)

Smirnova, Yu.S. (2009) Predubezhdeniya studentov v otnoshenii predstavitelej stigmatizirovannyh grupp [Student bias against stigmatized groups]. (Avtoref. dis. kand. psihol. nauk) [PhD Thesis]. Belorus. gosud. un-t, Minsk [Belarus. state. Univ., Minsk]. (in Russian)

Titarenko, T. M., Dvornik, M. C., Klimchuk, V. O., Lazorenko, B. P., Larina, T. O., Mironchak, K. V., Savinov, V. V. (2019). *Socialno-psihologichni tehnologiyi vidnovlennya osobistosti pislya travmatichnih podij* [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events]. Kropyvnickij: Imeks-LTD. [Kropyvnytskyi: Imex-LTD]. (in Ukrainian)

Karamushka, L.M. (nauk. red.), Zajchikova, T.V., Vinoslavskaya O.V. ta in. (2005). *Tehnologiyi roboti organizacijnih psihologiv: navch. posib. dlya studentiv vish. navch. zakl. ta sluhachiv in-tiv pislyadiplom. Osviti* [Technological robots of organizational psychologists: nav. pos_b. for students Nav. bookmark that rumor in-tiv pislyady diploma. bless]. K. : Firma «INKOS». (in Ukrainian)

Khryanin, A. A., Reshetnikov, O. V., Bocharova, V. K., Shpiks, T. A., Russkikh, M. V., Evstropov, A. N., & Marinkin, I. O. (2019). Stigma i diskriminatsiya v otnoshenii lyudey, zhivuschikh s VICH: vzglyad studentov-medikov [Stigma and Discrimination against People Living with HIV: the View of Medical Students]. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87. (in Russian)

- Yanchuk, V.A. (2005) *Vvedeniye v sovremennuyu sotsialnuyu psikhologiyu*. [Introduction to Modern Social Psychology]. Minsk: ASAR. (in Russian)
- Byrne, P. (2000) Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65-72. (in English)
- Blaine, B., Kimberly, J. & McClure Brenchley (2017). *Understanding the Psychology of Diversity*. SAGE Publications Ltd. (in English)
- Jacoby, A. (2005) Epilepsy and social identity: the stigma of a chronic neurological disorder. *The Lancet Neurology*, 4.3, 171–178. (in English)
- Link, B. G. & Phelan, J. C (2001) Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385. (in English)
- Haghighat, R. A. (2001) Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215. (in English)